

تأملاتی در اخلاق اسلامی و آسیب شناسی جرم: رهیافت نظریه بازی ها

منصور خلیلی عراقی^۱

الهام نوبهار^۲

محبوبه کبیری رنانی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱۰/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۳/۲۵

چکیده

در دین مقدس اسلام میان وظایف فرد و دولت در تحقق شریعت یک نسبت تعاملی وجود دارد. در واقع وظایف افراد و دولت در جامعه اسلامی مکمل هم بوده و جدا از یکدیگر نیست. شرع مقدس اسلام وظایفی را برای افراد در جامعه اسلامی تعریف نموده است تا با تعامل فرد و دولت، جامعه مطلوب اسلامی شکل گیرد. یکی از اینها، وظیفه فرد مسلمان در قبال مشاهده جرم در جامعه است.

در این مطالعه، سعی شده با استفاده از ابزار نظریه بازی ها، فریضه مهم امر به معروف و نهی از منکر، مورد بررسی قرار گیرد. هدف اصلی این مطالعه، مدل سازی چگونگی رفتار افراد در قبال مشاهده جرم در جامعه (به عنوان یکی از مصادیق امر به معروف و نهی از منکر)، در قالب یک بازی استراتژیک با ترجیحات VNM است. نتایج این مطالعه، نشان می دهد که بی توجهی به این فریضه مهم و ارزشمند و عدم احساس مسئولیت در قبال مشاهده جرم در جامعه، بهره مندی افراد جامعه را کاهش می دهد. به عبارت دیگر، عمل به تعالیم و احکام اسلام و وجود امر به معروف و نهی از منکر، موجب کاهش جرم در جامعه شده و به تبع آن، سطح رفاه کل جامعه افزایش می یابد.

واژگان کلیدی: اخلاق اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر، نظریه بازی ها، جامعه اسلامی

طبقه بندی JEL: C70, Z12

Khalili@ut.ac.ir

Enobahar@ut.ac.ir

M.Kabiri@ut.ac.ir

۱. استاد دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران

۲. دانشجوی دکتری اقتصاد دانشگاه تهران

۳. دانشجوی دکتری اقتصاد دانشگاه تهران

۱. مقدمه

در جامعه اسلامی، آنچه مسلم است، یک رابطه تعاملی میان فرد و دولت در تحقق شریعت وجود دارد؛ زیرا در این رویکرد، فرد دولت ساز و دولت زمینه ساز اجرای شریعت به حساب می آید. یعنی هر چند مسئولیت اصلی بر عهده فرد مسلمان است اما به دلیل ماهیت احکام اجتماعی اسلام که به نحوی اجرای آن از عهده فرد مسلمان خارج است، این مهم را با تأسیس دولت و استقرار آن به انجام رسانده و دولت مجری احکام شریعت می گردد ولی باید توجه کرد که با ایجاد دولت، وظیفه از فرد ساقط نمی شود. بنابراین یک رابطه حداقلی تعاملی بین فرد و دولت در تحقق شریعت وجود دارد و لذا، هم فرد و هم، دولت در اجرای شریعت مسئولیت دارند. یکی از مسئولیت های مهم فرد در جامعه اسلامی با توجه به آیات و روایات، آن است که در صورت مشاهده جرم^۱ در جامعه، در صورتی که خود بتواند از آن جرم جلوگیری کند، باید آن را انجام دهد و در صورت عدم توانایی فردی، می باید به عوامل اجرایی دولت اطلاع دهد.

در این مطالعه، سعی بر آن است که با استفاده از رهیافت تئوری بازی ها، دو فریضه مهم امر به معروف و نهی از منکر مورد بررسی قرار گیرد. در این راستا، ابتدا به بررسی نظارت همگانی (امربه معروف و نهی از منکر) از منظر قرآن، نهج البلاغه، روایات و احادیث به عنوان عاملی مهم برای تضمین صحت اجرای قوانین و پیشگیری از انحراف و خطا پرداخته شده، سپس وظایف فرد مسلمان را در برابر مشاهده جرم از منظر فقهی و اخلاق اسلامی مورد بررسی قرار می دهیم و در نهایت، به مدل سازی چگونگی رفتار افراد در قبال مشاهده جرم در جامعه (به عنوان یکی از مصادیق امر به معروف و نهی از منکر)، در قالب یک بازی استراتژیک با ترجیحات vNM می پردازیم.

۲. پیشگیری^۲ از وقوع جرم در اسلام

یکی از مسائل مورد بحث در آموزه های اسلامی که جزء فروع دین هم به شمار می رود، امر به معروف و نهی از منکر است؛ در اسلام با توجه به آیه ۷۰ سوره توبه^۳، گامی مهم در پیشگیری از وقوع جرم برداشته شده است.

۱. جرم یا بزه، به معنی هر نوع رفتار یا ترک رفتاری است که قانون را نقض می کند و مجازات در پی دارد.

۲. پیشگیری در لغت به معنای جلوگیری و دفع مرض می باشد.

۳. آیا خبر کسانی که پیش از آنها بودند، به آنان نرسیده است؟! پیامبران "قوم نوح" و "عاد" و "ثمود" و "قوم ابراهیم" و "اصحاب مدین" (قوم شعیب) و "شهرهای زیر و رو شده" (قوم لوط)، دلایل روشن برای آنان آوردند، (ولی نپذیرفتند)، خداوند به آنها ستم نکرد، اما خودشان بر خویشان ستم می کردند!

در دین اسلام، علاوه بر توصیه های مکرر بر عبادات فردی مانند نمازهای یومیه، حج، نماز جمعه، بر دو امر مهم امر به معروف و نهی از منکر تأکید بسیار شده است تا عمل به فرامین اخلاقی را تضمین کند و در عین حال، از اصلاح جامعه نیز غفلت نشود. امر به معروف و نهی از منکر به معنای مسئولیت فرد در قبال مردم و جامعه بوده است. امر به معروف و نهی از منکر در واقع یک سیستم کنترل غیرکیفری محسوب شده که باعث می شود جامعه ای سالم و عاری از جرم داشته باشیم.

ترویج دستورات اخلاقی اسلام و به کارگیری توصیه های آن در عرصه های مختلف زندگی، همان چیزی است که برانتینگهام و فاست^۱ از آن به عنوان پیشگیری اولیه یاد می کنند و اشتاین^۲ نیز از اهمال و سهل انگاری که در امر بازدارندگی عمومی و فردی شده، اظهار تاسف می کند.

با توجه به اهمیت این موضوع در جامعه اسلامی، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز در اصل هشتم، امر به معروف و نهی از منکر را وظیفه همگانی و چند جانبه توصیف می کند.^۳

به دلیل اهمیت امر به معروف و نهی از منکر، ابتدا به بیان مفهوم آنها و بیان نظرات مختلف در این زمینه پرداخته، سپس به بررسی امر به معروف و نهی از منکر از منظر قرآن و روایات می پردازیم.

۳. معنای «امر به معروف» و «نهی از منکر»

شهیدثانی (ره)، در توضیح مفهوم «امر به معروف» و «نهی از منکر» گفته است: «امر به معروف وادار کردن دیگران به پیروی از اوامر پروردگار است، زبانی باشد یا به عمل و نهی از منکر، مانع شدن از انجام گناهان است، آن هم به زبان باشد یا به عمل».^۴

«امر به معروف» و «نهی از منکر» دو مرحله دارد^۵: ۱- «مرحله فردی» که هر کس موظف است به تنهایی ناظر اعمال دیگران باشد. ۲- «مرحله دسته جمعی»: امتی موظفند برای پایان دادن به نابسامانی های اجتماع دست به دست هم بدهند و با یکدیگر تشریک مساعی کنند. قسمت اول، وظیفه عموم مردم است و چون جنبه فردی دارد، طبعاً شعاع آن محدود به توانایی فرد است. اما قسمت دوم، شکل واجب کفایی به خود می گیرد و چون جنبه دسته جمعی دارد و شعاع قدرت آن وسیع می باشد، طبعاً از شئون حکومت اسلامی محسوب می شود.

1. Brantingham and Faust

2. Stein

۳. اصل هشتم: در جمهوری اسلامی ایران، دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر وظیفه ای است همگانی و متقابل بر مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت.

۴. برای اطلاع بیشتر نگاه کنید به: الروضة البهیه من شرح اللمعه، کتاب الامر بالمعروف.

۵. تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۳۶.

۱-۳. «امر به معروف» و «نهی از منکر» واجب کفایی است یا عینی؟

از اینکه وجوب «امر به معروف» و «نهی از منکر» کفایی است یا عینی، بین فقها محل بحث و گفتگو است و در این مورد، سه نظر وجود دارد که عبارتند از: برخی^۱ آن را «واجب کفایی» دانسته اند.^۲ برخی دیگر^۳، آن را واجب عینی دانسته اند.^۴ ۳- برخی دیگر^۵، مساله را منوط به «اثرپذیری مخاطب»^۶ نموده اند.^۷

۲-۳. رابطه اخلاق اسلامی و امر به معروف و نهی از منکر

موضوع علم اخلاق، عبارت است از صفات و اعمال خوب و بد، از آن جهت که برای انسان قابل تحصیل و اجتناب و یا انجام و ترک اند؛ و چنانکه روشن است متعلق علم اخلاق نیز افعال اختیاری انسان است. اخلاق اسلامی در چارچوب اسلام، بر سه قسم است: ۱- رابطه با خدا: کارهایی که آدمی باید در برابر خدا انجام دهد مانند نماز و روزه و دعا، ۲- رابطه با مردم: برخورد فرد و رفتار با مردم و دیگر اعضای جامعه، مانند نقش‌های خانواده و دوستی (عموماً منظور از اخلاق اسلامی بیشتر این بخش است)، ۳- رابطه با خود: چارچوب برخورد انسان با خود، مانند حسد (رشک). چنانچه اشاره شد یکی از اقسام اخلاق اسلامی، رابطه با مردم می باشد که می توان گفت، در رابطه تنگاتنگ با فریضه امر به معروف و نهی از منکر اسلامی می باشد.

۳-۳. جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در اسلام

امر به معروف و نهی از منکر، دو فریضه ای است که قرآن هلاکت و انقراض اقوام پیشین را به سبب فراموش کردن آن معرفی کرده، می فرماید:

۱. مانند سید مرتضی، حلبی، قاضی، حلی، فاضل، شهید اول و شهید ثانی، خواجه نصیرالدین طوسی در «تجريد» و محقق اردبیلی و محقق خراسانی.

۲. پژوهشی در امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه قرآن و روایات، ص ۲۵۰.

۳. مانند شیخ طوسی و ابن حمزه و فخرالاسلام و در «غایه المراد».

۴. همان، ص ۲۵۰.

۵. مانند قاضی ابن سراج.

۶. در صورتی که امر به معروف و نهی از منکر کند و امر و نهی او اثر بگذارد (یعنی معروف انجام گردد و منکر ترک شود)، در این فرض «واجب کفایی» است و وجوب آن، از دیگران ساقط می شود. اما در جایی که فردی یا عده ای امر به معروف و نهی از منکر نمایند و مؤثر واقع نگردد، در این مورد «واجب عینی» است.

۷. همان.

«چون آنان از اعمال زشتی که انجام می دادند، یکدیگر را نهی نمی کردند، چه بدکاری انجام می دادند».^۱ آن گروه از بنی اسرائیل مورد لعن پیامبرانی چون حضرت داوود و عیسی (علیهما السلام) قرار گرفتند. در حقیقت، این بی تفاوتی و سازشکاری آنان بود که موجب تشویق افراد گناهکار می شد و در نهایت، به هلاکت همگان انجامید.

در آیه ای دیگر، خداوند اجرای این اصل را به صورت گسترده از ویژگی های امت اسلامی به عنوان «امت برتر» دانسته، می فرماید: «شما بهترین امتی بودید که به سود انسان ها آفریده شدید (چه این که) امر به معروف و نهی از منکر می کنید و به خدا ایمان دارید».^۲ در این آیه، دلیل بهترین امت بودن را «امر به معروف و نهی از منکر و ایمان به خدا» می شمرد و جالب تر اینکه «امر به معروف و نهی از منکر» را بر «ایمان به خدا» مقدم می دارد تا بیانگر این معنی باشد که بدون این دو فریضه، ریشه های ایمان به خدا نیز در دلها سُست می شود و پایه های آن فرو می ریزد^۳ و اصلاح همه امور جامعه بر انجام آن دو فریضه استوار است.

علاوه بر آیات فراوان قرآن مجید، احادیث زیادی در منابع معتبر اسلامی نیز درباره اهمیت این دو وظیفه بزرگ اجتماعی وارد شده است که در آنها به خطرات و عواقب شومی که بر اثر ترک این دو وظیفه در جامعه به وجود می آید، اشاره گردیده، به عنوان نمونه:

الف) امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در بیانی نورانی فرمودند: «قوام شریعت بر پایه امر به معروف و نهی از منکر و اقامه حدود الهی استوار است».^۴ از این روایت متوجه می شویم که اگر در جامعه ای این دو فریضه، یعنی مسئولیت همگانی در برابر فساد به فراموشی سپرده شود، پایه های شریعت در هم شکسته و رفته رفته اصل دین از بین می رود و امور جامعه به فساد و تباهی کشیده می شود.

ب) در حدیث دیگری از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) نقل شده است: «باید امر به معروف و نهی از منکر کنید و گر نه خداوند ستمگری را بر شما مسلط می کند که نه به پیران احترام می گذارد و نه به خردسالان رحم می کند. نیکان و صالحان شما دعا می کنند ولی مستجاب نمی شود و از خداوند یاری می طلبند اما خدا به آنها کمک نمی کند و حتی توبه می کنند و خدا از گناهان شان

۱. سوره مائده، آیه ۷۹.

۲. سوره آل عمران، آیه ۱۱۰.

۳. رجوع شود به تفسیر نمونه.

۴. غرر الحکم، حکمت ۶۸۱۷.

در نمی گذرد»^۱. اینها همه واکنش طبیعی اعمال جمعیتی است که این وظیفه بزرگ اجتماعی را تعطیل کنند؛ زیرا بدون نظارت عمومی، جریان امور از دست نیکان خارج می شود و بدان میدان اجتماع را تسخیر می کنند.

ج - امام محمد باقر(ع) در حدیثی مفصل با زبانی تند و بلیغ پیش بینی می کند که در آخرالزمان مردمی خواهند بود که با وجود پایبندی به آداب دین، نهی از منکر را واجب نمی شمارند مگر آنکه ایمن از زبان باشند. در نتیجه شریف ترین فرایض را کنار می گذارند، زیرا نهی از منکر راه پیامبران و روش صالحان و اساس تامین دین و آبادانی دنیاست^۲ (کوک، ۱۳۸۴، ص ۴۱۳).

قابل ذکر است که در بین تمام فرقه ها و مکتب ها، «امامیه» پر بارترین و پیوسته ترین اسناد و مدارک را در مقوله ی نهی از منکر در اختیار دارد. اصل کلی حدیث امامیه در مورد نهی از منکر را می توان بر اساس احادیث مشترکی در این موضوع تعریف کرد که نویسندگان دو کتاب از «کتب اربعه» حدیث امامیه، یعنی کلینی(۳۲۹د)^۳ و ابوجعفر طوسی(۴۶۰د)^۴ در کتاب های خود نقل کرده اند. این احادیث بر اهمیت بسیار نهی از منکر، زوال آن در آینده و نتیجه ی هولناکی که بر اثر غفلت از آن در جامعه پیش خواهد آمد و نظایر آن تاکید دارند(کوک، ۱۳۸۴، صص ۴۱۳-۴۰۹).

پس با توجه به اهمیت این دو فریضه در قرآن و روایات، می توان بیان کرد که اگر مردم خود را در قبال نظارت بر اعمال معروف و منکر جامعه مسئول بدانند، هم کنترل جامعه بهتر صورت می گیرد و هم فاصله میان دولت و مردم کمتر خواهد شد. در نتیجه مردم، دولت و برنامه های اصلاحی را از آن خود خواهند دانست و انسجام جامعه بیشتر خواهد شد. بر این اساس می باشد که اسلام، این وظیفه مهم را هم به نظام حاکم و هم به مردم مربوط می داند تا پشتوانه ای محکم برای اجرای همه مقررات از طرف مردم برای زدودن زشتی ها و گسترش نیکی ها باشد.

یکی از آسیب های جدی در صورت عدم توجه به امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، بحران های مختلف اجتماعی می باشد زیرا این دو فریضه، مهمترین نقش اصلاحی اجتماع را ایفا می کنند. لازمه وجود امر به معروف و نهی از منکر، اجتماعی بودن زندگی بشر است. انسانها به علت زندگی اجتماعی از یکدیگر متاثر می باشند؛ هرچند زندگی اجتماعی برای فرد ثمرات بسیاری دارد

۱. مجمع البیان»، ذیل آیه مورد بحث؛ «کافی»، جلد ۵، صفحه ۵۶، حدیث ۳ (دار الکتب الاسلامیه)؛ «وسائل الشیعه»، جلد ۱۶، صفحه ۱۱۸ (چاپ آل البیت)؛ «بحار الانوار»، جلد ۹۰، صفحه ۳۷۱ و جلد ۹۷، صفحه ۷۱ و ۹۳؛ «در المنثور»، جلد ۲، صفحه ۳۰۱ (چاپ دار المعرفه)

۲. کلینی، کافی، ۵: ۵۵

۳. کلینی(۳۲۹د)، کافی، به اهتمام ع.ا. غفاری، تهران، ۷-۱۳۷۵

۴. طوسی، ابوجعفر(۴۶۰د)، اقتصاد، قم ۱۴۰۰

اما از آنجا که شخصیت انسان حاصل تاثیر و تاثيری است که با دیگران دارد، همچنان که تعاملات اجتماعی می تواند باعث شکوفایی استعدادها باشد، شقاوت و بدبختی او نیز می تواند ناشی از عملکرد افرادی باشد که در حوزه تعامل او واقع می شوند. لذا عقل و شرع برای حفظ جامعه نظارت فراگیر همه افراد جامعه را لازم و بلکه واجب می داند.

علاوه بر آثار ذکر شده برای امر به معروف و نهی از منکر، آثار مهم دیگری همچون، آثار اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی... را نیز می توان برشمرد. یکی از آسیب های اجتماعی که گاه به حد بحران اجتماعی می رسد و امنیت جامعه را تهدید می کند، ناامنی های اجتماعی نظیر رواج سرقت، قتل، آشوب و... است. یکی از عوامل مهم ایجاد این بحرانها، دوری از آموزه های دینی می باشد. به این ترتیب اگر همه در پی تلاش برای اصلاح جامعه و همدیگر باشند در نتیجه جامعه ای سالم و رو به سوی رستگاری خواهیم داشت که می توان گفت به منافع عمومی بیشتر توجه می شود. پس می توان بیان کرد که امر به معروف و نهی از منکر یک مضمون صددرصد اجتماعی بوده و فراتر از جنبه های فردی می باشد. با امر به معروف و نهی از منکر، ارزش های اسلامی حفظ شده و نظم، امنیت، عدالت، موفقیت در سیاست، اقتصاد و... مهمترین دستاوردهای آن خواهد بود.

یکی دیگر از آثار امر به معروف و نهی از منکر، اقتدار حکومت اسلامی می باشد و این امر موجب مقاومت در برابر ظلم و ستم ستمگران خواهد بود. به طوری که حضرت علی(ع) در نهج البلاغه، امر به معروف و نهی از منکر را وسیله تحقیر کفار و پشتوانه مومنان می داند^۱ اثر مهم دیگری که از امر به معروف و نهی از منکر می توان ذکر کرد، تاثیر بر مسائل اقتصادی می باشد. در حدیثی امام محمد باقر(ع) می فرماید: اگر امر به معروف و نهی از منکر در اقتصاد وارد شود و بعد اقتصادی به خود بگیرد، می تواند منشاء بسیاری از آثار مثبت اقتصادی بر جامعه باشد، باعث پیشرفت جامعه از نظر اقتصادی گردد و همین پیشرفت منجر به پیشرفت در کلیه زمینه ها و حتی کل جامعه شود. همانطور که از آیات و روایات برمی آید، امر به معروف و نهی از منکر فقط شامل بعد عبادی و فردی نیست بلکه مسائل مهمی همچون بعد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اخلاقی را نیز در خود دارد.

۴- مروری بر مطالعات انجام شده

در مورد کاربرد نظریه بازیها در حوزه اقتصاد اسلامی، چه در داخل و چه در خارج مطالعات بسیار کمی صورت گرفته است. از طرف دیگر مطالعات صورت گرفته در زمینه امر به معروف و نهی از منکر

۱. نهج البلاغه، حکمت ۳۱

بیشتر به بررسی این دو فریضه از منظر فقه اسلامی و بررسی تبعات اجتماعی آن پرداخته اند و در این میان، مقالاتی با دیدگاه اقتصادی کمتر دیده می شود.

به طور کلی، مطالعاتی که تاکنون در حوزه امر به معروف و نهی از منکر انجام شده را می توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: ۱- مطالعاتی که صرفاً به بررسی جایگاه امر به معروف و نهی از منکر، اقسام، مراتب، شرایط، شناخت و ابزار آن از منظر آیات و روایات پرداخته اند که از آن جمله می توان به محمد اسحاق مسعودی، مایکل کوک (۱۳۸۴)، محمد حسین فلاح زاده (۱۳۸۴)، حسین نوری همدانی (۱۳۷۵)، قدسیه سادات هاشمی دولابی (۱۳۸۸) اشاره کرد. ۲- مطالعاتی که از دیدگاه اجتماعی و آثار آن بر جامعه به موضوع پرداخته اند؛ مطالعاتی چون، محمدرضا طالبان (۱۳۷۶)، مسلم جمشیدی و همکاران (۱۳۸۸)، محمدعلی حاجی ده آبادی (۱۳۸۳)، قدرت صفری (۱۳۸۹)، غلامحسین الهام (۱۳۹۰)، سیدجعفر بنی هاشمی (۱۳۹۲) از مهمترین پژوهش های انجام شده در این زمینه می باشد. در ادامه به اختصار، به بیان نتایج کلی حاصل از برخی از این مطالعات می پردازیم.

مسلم جمشیدی و همکاران (۱۳۸۸) با بکارگیری روش اسنادی، به این نتیجه رسیده اند که امر به معروف و نهی از منکر در ایجاد امنیت و انتظام اجتماعی تاثیر بسزایی دارد، به طوریکه گسترش این دو فریضه الهی در اجتماع، به هدایت افراد و اصلاح جامعه و برقراری امنیت در راستای نظم اجتماعی کمک موثری خواهد کرد. محمدعلی حاجی ده آبادی (۱۳۸۳)، با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی درصدد بیان ابهامات موجود در جایگاه این دو فریضه الهی بوده است، نتایج این مطالعه حاکی از آن است که نبود اتفاق نظر در تبیین مفهوم این آموزه ها، مرزهای عملیاتی آن، شرایط آمروناهی، مخاطبان و قلمرو و گستره این دو فریضه الهی، مانعی مهم بر سر راه عملی نشدن هرچه بیشتر این آموزه ها می باشد. قدرت صفری (۱۳۸۹) با استفاده از روش کتابخانه ای، به بررسی موضوع از منظر آیات و روایات پرداخته است. نتایج این مطالعه حکایت از آن دارد که نظارت همگانی (امربه معروف و نهی از منکر) برای ایجاد آرامش روحی، تعادل، هماهنگی و همبستگی اجتماعی لازم و ضروری می باشد. غلامحسین الهام (۱۳۹۰) در مطالعه خود با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی به این نتیجه رسیده است که امر به معروف و نهی از منکر پایه و قاعده ی نهادهای حقوقی و سیاسی و اجتماعی می باشد که با استفاده از آن می توان جامعه را در مدار حق و ارزشهای صحیح انسانی از آسیبهای مختلف اعم از جرایم و انحرافات حفاظت نمود.

نتایج کلی حاصل از این مطالعات حاکی از آن است که عمل به دو فریضه الهی امر به معروف و نهی از منکر، مهمترین نقش اصلاحی را در جامعه ایفا می کند و سبب رسیدن به تکامل اجتماعی می شود، چرا که راز ماندگاری جامعه، انجام کارهای خیر و پرهیز از کارهای ناثواب است. همچنین بیان می شود فریضه امر به معروف و نهی از منکر با تکیه بر نظریات جامعه شناسی در قالب نظارت

اجتماعی به عنوان یک عامل تنظیم کننده اجتماع به منظور جلوگیری از انحراف در جامعه است. همچنین از جنبه اقتصادی عمل به این دو فریضه الهی، باعث حلال شدن درآمدها، از بین رفتن فقر و گرسنگی، کاهش فاصله طبقاتی و رونق اقتصاد خواهد داشت، که این مهم با توصیه مردم به پرداخت زکات، خمس و ... بوجود می آید. از سوی دیگر با عمل به فریضه نهی از منکر، به لحاظ اقتصادی انواع مفاسد اقتصادی مانند ربا، رشوه، کم فروشی، احتکار، گرانفروشی، قاچاق و... از بین می رود، و اینچنین است که امنیت اقتصادی و ثبات اقتصادی با توجه بیشتر به منافع عمومی ایجاد می شود.

۵- متدلوژی

در این بخش سعی بر این است تا با مدلسازی یک موقعیت فرضی، تبعات وجود بی تفاوتی در قبال مشاهده جرم در جامعه (به عنوان یکی از مصادیق بی توجهی به فریضه ارزشمند امر به معروف و نهی از منکر) مورد بررسی قرار گیرد. چنانچه بیان شد امر به معروف و نهی از منکر به معنای مسئولیت فرد در قبال مردم و جامعه بوده و شامل مبارزه با همه عوامل انحرافی و بیمار کننده و ضد ترقی و سلامت جامعه می باشد. امر به معروف و نهی از منکر همانند نماز و روزه بر مسلمانان واجب می باشد و تنها به زندگی فرد یا روابط معاشرتی وی و اعمال انفرادی محدود نمی شود. اکثر فقها امر به معروف و نهی از منکر را واجب کفایی می دانند؛ به این معنی که این فریضه در ابتدا بر همگان واجب می باشد، حال آنکه با قیام تعداد کافی نسبت به این امر، از بقیه افراد ساقط می شود.

بنابراین در این مطالعه ابتدا به مدلسازی موقعیتی فرضی، که در آن جرمی توسط یک جامعه n نفره مشاهده می شود می پردازیم. سپس به حل مدل و بدست آوردن شرایط تعادل می پردازیم و در نهایت با بدست آوردن بهره مندی افراد در شرایط تعادل به تبیین موضوع خواهیم پرداخت.

۵-۱- مدل

یک جامعه فرضی را در نظر بگیرید، فرض کنید جرمی توسط یک جامعه n نفره مشاهده می شود. هر فرد دوست دارد که از وقوع جرم در جامعه پیشگیری شود، اما ترجیح می دهد که دیگری این کار را انجام دهد. بطور مشخص فرض کنید که هر فرد برای پیشگیری از وقوع جرم ارزش v را نسبت می دهد (به عبارت دیگر در صورت پیشگیری از وقوع جرم در جامعه، هر فرد بهره مندی v را کسب

خواهد کرد) و اگر خود او اینکار را انجام دهد هزینه c^1 را متحمل خواهد شد، که $c^1 > 0$. همچنین فرض می شود که اقدام یک نفر برای پیشگیری از وقوع جرم کافی است و بهره مندی v را برای تمام افراد جامعه به ارمغان می آورد. در اینصورت این موقعیت می تواند به وسیله یک بازی استراتژیک با ترجیحات vNM^2 بصورت زیر مدل سازی شود.

بازیکنان: مجموعه بازیکنان شامل n فرد می باشد.

کنش ها: مجموعه کنش های هر فرد عبارت است از {پیشگیری از وقوع جرم^۳، عدم پیشگیری از وقوع جرم^۴}.

ترجیحات: ترجیحات هر فرد به وسیله ارزش انتظاری تابع بهره مندی او نشان داده می شود. تابع بهره مندی هر فرد عبارت است از:

بهره مندی هر فرد در حالتی که هیچ کس از وقوع جرم پیشگیری نکند برابر صفر، در حالتی که خود فرد این کار را انجام دهد برابر $v-c$ ؛ و در حالتی که حداقل یک نفر از وقوع جرم پیشگیری کند اما فرد مذکور این کار را انجام نداده باشد، برابر v است.

فرض کنید افراد جامعه تفاوت معناداری با هم نداشته باشند، به عبارت دیگر افراد از یک جامعه همگن انتخاب شده باشند، در اینصورت هیچ راهی برای همکاری بین آنها وجود ندارد، لذا این بازی هیچ تعادل نش با استراتژی خالص متقارنی نخواهد داشت. (اگر تمام افراد از وقوع جرم پیشگیری کنند، در اینصورت برای هر فرد بهتر است که این کار را انجام ندهد، و اگر هیچ فردی از وقوع جرم پیشگیری نکند، در اینصورت برای هر فردی بهتر است که این کار را انجام دهد).

۱. c هزینه فرصت پیشگیری از وقوع جرم است که می تواند شامل هزینه زمانی تذکر به فرد و یا هزینه پولی و زمانی اطلاع به نیروی انتظامی و یا قوه قضائیه باشد. لازم به ذکر است که c هزینه فرصت است و بر حسب مطلوبیت از دست رفته (Disutility) بیان می شود. فلذا از جنس مطلوبیت است.

2. Von Neumann-Morgenstern Preferences

ون نیومن مورگنسترن (۱۹۷۴) نشان دادند که اگر ترجیحات افراد بر روی یک موقعیت تصادفی، از آکسیوم های مشخصی تبعیت کند، می توان مساله را بصورت ماکزیمم سازی مطلوبیت انتظاری بیان کرد. (Salvador, et al., 2004, p.689)

۳. لازم به ذکر است که پیشگیری از وقوع جرم به سه قسم است: اول، با معصیت کار طوری عمل شود که بفهمد به سبب انجام این گناه با او اینگونه عمل می شود. دوم، امر و نهی با زبان؛ به این معنی که به کسی که واجبی را ترک کرده است دستور دهد که واجب را به جا آورد و به گناهکار دستور دهد که گناه را ترک کند. سوم، استفاده از زور (بنا بر نظر آیت الله خامنه ای، با توجه به اینکه در زمان قدرت حکومت اسلامی امکان ارجاع این امر به قوه قضائیه و نیروی انتظامی وجود دارد و بویژه در مواردی که جلوگیری از منکر متوقف بر تصرف در اموال باشد یا لازم به تعزیر و یا زندانی کردن فرد باشد، بر مکلف واجب است مسئله را به نیروی انتظامی و قضائی ارجاع دهد) (اجوبه الاستفتائات، ج ۱ ص ۳۳۷).

اما این بازی دارای یک تعادل با استراتژی مختلط متقارن است که در آن هر فرد با احتمال مثبت کمتر از یک از وقوع جرم پیشگیری می کند. در چنین تعادلی، بهره مندی انتظاری هر فرد از استراتژی پیشگیری از وقوع جرم، با بهره مندی انتظاری او از امتناع از انجام این کار برابر باشد. بهره مندی انتظاری هر فرد از پیشگیری از وقوع جرم $v-c$ است، و بهره مندی وی از عدم انجام این کار برابر صفر خواهد بود اگر هیچ فرد دیگری از وقوع جرم پیشگیری نکند؛ و برابر v خواهد بود اگر دست کم یک فرد از وقوع جرم پیشگیری کند. بنابراین شرط تعادل برابر است با

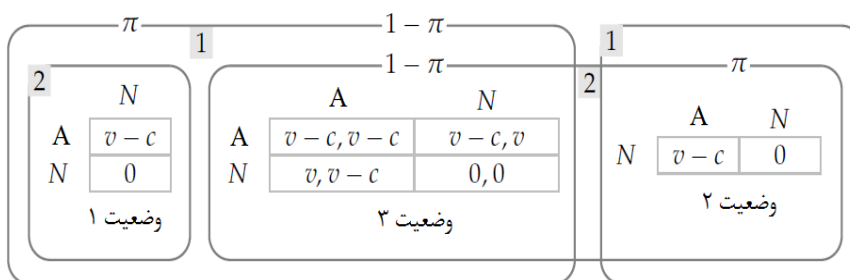
$$\{v-c=0, \Pr\{\text{هیچ فرد دیگری از وقوع جرم پیشگیری نکند}\}+v, \Pr\{\text{دست کم یک فرد از وقوع جرم پیشگیری کند}\} \\ v-c=v \cdot (1-\Pr\{\text{هیچ فرد دیگری از وقوع جرم پیشگیری نکند}\}), \\ c/v=\Pr\{\text{هیچ فرد دیگری از وقوع جرم پیشگیری نکند}\} \quad (۱)$$

فرض کنید احتمال اینکه هر فردی از وقوع جرم پیشگیری کند برابر p باشد. در اینصورت احتمال اینکه هیچ فرد دیگری از وقوع جرم پیشگیری نکند برابر است با احتمال اینکه هیچ یک از $n-1$ فرد دیگر از وقوع جرم پیشگیری نکنند، یعنی $(1-p)^{n-1}$. بنابراین شرط تعادل برابر است با

$$c/v = (1-p)^{n-1} \quad \text{یا}$$

$$p = 1 - (c/v)^{1/n-1} \quad (۲)$$

حال می خواهیم ناطمینانی را نیز به مدل اضافه کنیم. فرض کنید هر یک از افراد نمی دانند که آیا خود تنها شاهد و مسئول در برابر این جرم هستند و یا افراد مسئول دیگری نیز وجود دارند. می توان این موقعیت را به صورت یک بازی بیزین با ۳ وضعیت مدلسازی کرد: وضعیت ۱، که در آن تنها بازیکن ۱ (شامل فرد ۱)، شاهد وقوع جرم در جامعه است؛ وضعیت ۲، که در آن تنها بازیکن ۲ (شامل $n-1$ فرد دیگر)، شاهد وقوع جرم هستند؛ و وضعیت ۳، که در آن هر دو بازیکن (تمام n فرد جامعه) شاهد وقوع جرم هستند. بازی بیزینی که این موقعیت را مدلسازی می کند در شکل (۱) نمایش داده شده است.

شکل (۱)

در شکل فوق کنش های بازیکنان عبارت است از پیشگیری از وقوع جرم که با A نمایش داده شده است؛ و عدم پیشگیری از وقوع جرم که با N نمایش داده شده است. احتمال اینکه هر فرد تنها شاهد وقوع جرم باشد نیز با π نشان داده شده است. لازم به ذکر است که در شکل فوق در وضعیتی که تنها یک بازیکن فعال است (شاهد وقوع جرم بوده است) فقط بهره مندی های آن بازیکن نمایش داده شده است.

اگر بازیکن استراتژی A را انتخاب کند بهره مندی $v - c$ را بدست می آورد، و اگر استراتژی N را انتخاب کند با احتمال π بهره مندی صفر، و با احتمال $(1 - \pi)$ بهره مندی v را بدست خواهد آورد. فلذا بهره مندی انتظاری او $(1 - \pi)v$ خواهد بود. بنابراین این بازی یک تعادل نش با استراتژی خالص دارد که در آن هر بازیکن استراتژی A را انتخاب می کند اگر و تنها اگر $v - c \geq (1 - \pi)v$ ، یا $\pi \geq c/v$.

برای تشکیل تعادل نش با استراتژی مختلط که در آن هر بازیکن با احتمال p ، $(0 < p < 1)$ استراتژی A را انتخاب می کند (از وقوع جرم پیشگیری می کند)، باید بهره مندی انتظاری هر بازیکن از انتخاب A و N یکسان باشد. فلذا داریم:

$$\begin{aligned} v - c &= (\pi).0 + (1 - \pi) [0.Pr\{\text{پیشگیری نکند}\} + v.Pr\{\text{دست کم یک فرد از وقوع جرم پیشگیری کند}\}], \\ v - c &= (1 - \pi)v.(1 - Pr\{\text{پیشگیری نکند}\}), \\ v - c &= (1 - \pi)v.(1 - (1 - p)^{n-1}), \end{aligned} \quad (3)$$

$$p = 1 - \left(\frac{c - v\pi}{(1 - \pi)v} \right)^{1/n-1}$$

که اگر $\pi = 0$ باشد $p = 1 - (c/v)^{1/n-1}$ خواهد بود و به

نتیجه قبل (بدون وجود نااطمینانی) می رسم.

ملاحظه می شود که وارد کردن نااطمینانی در مدل، خللی در نتایج ایجاد نمی کند لذا برای سادگی، بحث را با فرض عدم وجود نااطمینانی در مدل ($\pi = 0$) ادامه می دهیم.

چنانچه اشاره شد با فرض عدم وجود نااطمینانی در مدل، $p = 1 - (c/v)^{1/n-1}$ خواهد بود. ملاحظه می شود که مقدار p بین صفر و یک است، فلذا نتیجه می گیریم که این بازی یک تعادل یکتا با استراتژی مختلط متقارن دارد، که در آن هر فرد با احتمال $1 - (c/v)^{1/n-1}$ از وقوع جرم پیشگیری می کند. به عبارت دیگر، یک وضعیت تعادلی وجود دارد که در آن، مادامی که فرد به جامعه n نفره ای تعلق داشته باشد که با موقعیت مدلسازی شده در این بازی مواجه باشند، او با احتمال $1 - (c/v)^{1/n-1}$ از وقوع جرم پیشگیری خواهد کرد.

حال می خواهیم ببینیم با افزایش اندازه جامعه چه تغییری در تعادل بوجود خواهد آمد. مشاهده می شود که با افزایش n ، احتمال اینکه هر فرد مشخصی از وقوع جرم پیشگیری کند (p)، کاهش می یابد. (با افزایش n ، $1/n - 1$ کاهش یافته، فلذا $(c/v)^{1/n-1}$ افزایش یافته و به تبع آن p کاهش می یابد.) به عبارت دیگر

$$\frac{\partial p}{\partial n} < 0 \quad (۴)$$

با توجه به مطالب مطرح شده، حال می خواهیم احتمال پیشگیری از وقوع جرم در جامعه را بدست آوریم. برای اینکار، به دنبال یافتن احتمال اینکه دست کم یکی از افراد جامعه از وقوع جرم پیشگیری کند، هستیم. با ثابت نگاه داشتن هر بازیکن i ، پیشامد "هیچ کس از وقوع جرم پیشگیری نکند" برابر است با پیشامد اینکه "بازیکن i از وقوع جرم پیشگیری نکند و هیچ فرد دیگری جز i نیز این کار را انجام ندهد". بنابراین

$$\Pr\{i \text{ از وقوع جرم پیشگیری نکند}\} = \Pr\{\text{هیچ فردی از وقوع جرم پیشگیری نکند}\} \quad (۵)$$

با توجه به رابطه (۴) ملاحظه می شود که با افزایش n ، احتمال اینکه هر فرد مشخصی (مثلاً فرد i) از وقوع جرم پیشگیری کند (p) کاهش می یابد، یا بطور معادل با افزایش n احتمال اینکه هر فرد مشخصی از وقوع جرم پیشگیری نکند افزایش می یابد. علاوه بر این، از شرط تعادل (۱) می دانیم که {هیچ فرد دیگری از وقوع جرم پیشگیری نکند} مستقل از n و برابر c/v است. در نتیجه با افزایش n احتمال اینکه هیچ فردی از وقوع جرم پیشگیری نکند، افزایش می یابد. به عبارت دیگر، با بزرگتر شدن جامعه احتمال پیشگیری از وقوع جرم کاهش می یابد.

بنابراین مطابق مدل فوق، در جوامع بزرگ امروزی که تعداد افراد جامعه بسیار زیاد و در حال افزایش است، احتمال پیشگیری از وقوع جرم توسط هر فرد در تعادل به سمت صفر میل می کند، فلذا هیچ یک از افراد جامعه از وقوع جرم پیشگیری نخواهند کرد و جرم در جامعه به وقوع خواهد پیوست؛ از اینرو هر یک از افراد جامعه در شرایط تعادلی بهره مندی صفر را بدست خواهد آورد، و به تبع آن بهره مندی کل جامعه که برابر مجموع بهره مندی تک تک افراد جامعه است برابر صفر خواهد بود.

چنانچه بیان شد در دین مبین اسلام امر به معروف و نهی از منکر واجب کفایی است؛ به این معنی که این فریضه در ابتدا بر همگان واجب می باشد، اما با قیام تعداد کافی نسبت به این امر، از بقیه افراد ساقط می شود. بنابراین حتی در جوامع بزرگ نیز پیشگیری از وقوع جرم که یکی از مصادیق امر به معروف و نهی از منکر در جامعه اسلامی است واجب کفایی است. از اینرو در قبال مشاهده جرم در جامعه، بر هر فرد مسلمان واجب است که از وقوع جرم پیشگیری کند، حال آنکه

اگر قبل از او شخص دیگری اقدام به اینکار کرده باشد وظیفه از وی ساقط می شود. (توجه داشته باشید که در موقعیت انتزاعی فوق فرض بر این بوده است که اولاً اقدام یک نفر برای پیشگیری از وقوع جرم کافی است و بهره مندی v را برای تمام افراد جامعه به ارمغان می آورد؛ ثانیاً پیشگیری از وقوع جرم هزینه c را به فرد تحمیل می کند که $v > c > 0$).

بنابراین با عمل به تعالیم و احکام اسلام، تک تک افراد جامعه در قبال مشاهده جرم خود را مکلف به پیشگیری از آن می دانند، در اینصورت اولین فرد^۱ بهره مندی $v - c > 0$ را بدست می آورد و $n-1$ فرد دیگر بهره مندی v را بدست خواهند آورد.

مشاهده می شود که تحت این شرایط بهره مندی فرد اول از صفر به $v - c > 0$ افزایش می یابد و بهره مندی $n-1$ فرد دیگر از صفر به v افزایش می یابد. بهره مندی کل جامعه نیز از صفر به $0 < nv - c = (n-1)v + (v-c) < nv$ افزایش می یابد. به عبارت دیگر با عمل به تعالیم اسلام در جامعه بهبود پارتویی اتفاق می افتد و بهره مندی کل جامعه افزایش می یابد. نکته قابل توجه در اینجا این است که نه تنها بهره مندی کل جامعه افزایش می یابد بلکه بهره مندی تک تک افراد جامعه و حتی فردی که قبل از دیگران اقدام به پیشگیری از جرم کرده و هزینه c را متحمل شده است نیز افزایش می یابد.

۶- جمع بندی و نتیجه گیری

انسان موجودی اجتماعی است و تحت تاثیر اندیشه ها، اخلاق و رفتار دیگران قرار دارد. هیچ یک از افراد زندگی جداگانه از دیگران ندارند و همه از رفتار یکدیگر تاثیر می پذیرند. بنابراین انحراف یک فرد نه تنها خود را ساقط می کند بلکه بر محیط اجتماعی نیز اثر گذاشته و جامعه را به سوی تباهی می برد پس برای حفظ کیان جامعه بایستی از منکرات جلوگیری شود. لذا عقل و شرع برای حفظ جامعه نظارت فراگیر همه افراد را لازم و بلکه واجب دانسته است.

امر به معروف و نهی از منکر دارای اهمیت بسزایی در ایجاد امنیت و پیشگیری از وقوع جرم در جامعه است که در آیات و روایات بر آن تاکید بسیار شده است. هدف اسلام از اجرای این دو فریضه، اصلاح مردم و قطع کردن ریشه فساد و بالا بردن احساس مسئولیت در بین افراد می باشد به طوریکه هرگاه فساد در هر جا و از هر کسی سر زند، همه برای از بین بردن آن احساس مسئولیت کنند. این فریضه الهی به عنوان مهمترین پدیده اجتماعی آثار و برکات فردی و اجتماعی بسیاری دارد که از آن جمله می توان به تحقق عدالت اجتماعی، تثبیت حکومت اسلامی، تحکیم امنیت اجتماعی، نزول خیر و برکت، گسترش راههای کسب حلال، تحقق مصلحت عمومی جامعه و تحقق اخلاق اسلامی

۱. منظور از اولین فرد، فردی است که قبل از دیگران شاهد وقوع جرم بوده و اقدام به پیشگیری از آن کرده است.

اشاره کرد. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز امر به معروف و نهی از منکر را در نظام حقوقی کشور، تکلیفی متقابل میان دولت و ملت برشمرده است.

امر به معروف و نهی از منکر میتواند نهادهای متعدد فرهنگی، سیاسی و اجتماعی ایجاد کند. در واقع خود، پایه و قاعده این نهادهای مختلف حقوقی و سیاسی و اجتماعی باشد. با استفاده از این نهاد میتوان جامعه را در مدار حق و ارزش های صحیح انسانی از آسیبهای مختلف اعم از جرایم و انحرافات حفاظت نمود و حتی برخی نهادهای غیرضروری کیفری را ملغی کرد.

در این مطالعه سعی شده است با استفاده از ابزار تئوری بازیها، دو فریضه مهم امر به معروف و نهی از منکر مورد بررسی قرار گیرد. در این راستا با مدلسازی چگونگی رفتار افراد در قبال مشاهده جرم در جامعه (به عنوان یکی از مصادیق امر به معروف و نهی از منکر)، تبعات بی توجهی به این دو فریضه مهم و ارزشمند مورد بررسی قرار گرفته است.

نتایج این مطالعه حاکی از آن است که بی توجهی به فریضه مهم امر به معروف و نهی از منکر و عدم احساس مسئولیت در قبال مشاهده جرم در جامعه یک هزینه اضافی را بر جامعه تحمیل کرده و بهره مندی کل افراد جامعه را کاهش می دهد. به عبارت دیگر عمل به تعالیم و احکام اسلام و وجود امر به معروف و نهی از منکر در جامعه موجب کاهش هزینه های اقتصادی و اجتماعی جرم در جامعه شده و به تبع آن سطح رفاه کل جامعه افزایش یافته و بهبود پارتویی حاصل می شود و در نتیجه آن جامعه به یک همبستگی و آرامش و نظم خواهد رسید. بدین جهت می توان گفت که مبنای این حکم فقهی حفظ منافع عمومی است و پایبندی به این فریضه مهم و ارزشمند موجب افزایش سطح رفاه کل جامعه می شود. لذا با توجه به تاکیدات شارع مقدس در خصوص لزوم وجود امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، مناسب آن است که تلاش های لازم در جهت ارتقا بینش اسلامی به عمل آید تا با آشنایی هرچه بیشتر مردم با احکام و قوانین اسلام و دلایل و حکمت وضع چنین قوانینی در اسلام، پایبندی به این قوانین در جامعه بیشتر شود و همه ظرفیتهای اجتماعی و فرهنگی امر به معروف و نهی از منکر در جامعه احیا شود.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- الهام، غلامحسین (۱۳۹۰)، جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در سیاست جنایی، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۳، شماره ۲.
- ایزوتسو، توشیهیکو (۱۳۷۸)، مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن مجید، ترجمه فریدون بدره ای، تهران، نشر فرزانه.
- بنی هاشمی، سیدجعفر (۱۳۹۲)، پیشگیری از وقوع جرم در اسلام، شعبه ۲۶ شورای حل اختلاف مشهد.
- تمیمی، عبدالواحد (۱۳۸۳)، گزیده غررالحکم و دررالکلم، هادی ربانی (پدیدآورنده)، قم، سازمان چاپ و نشر دارالحديث، چاپ اول.
- جمشیدی، مسلم و غلام جمشیدی، محمدصادق و سیاح البرزی، هدایت (۱۳۸۸)، تحلیلی نو و عملی از امر به معروف و نهی از منکر در انتظام اجتماعی، انتظام اجتماعی، شماره ۴.
- حاجی ده آبادی، محمدعلی (۱۳۸۳)، امر به معروف و نهی از منکر و سیاست جنایی، فقه و حقوق، شماره ۱.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۳)، رساله اجوبه الاستفتاءات، چاپ اول، شرکت چاپ و نشر بین الملل.
- خراسانی، رضا (۱۳۹۰)، وظایف متقابل فرد و دولت در تحقق شریعت، پایان نامه های دانشگاه باقرالعلوم (علیه السلام).
- داودی، سعید و رستم نژاد، مهدی (۱۳۸۸)، عاشورا (ریشه ها، انگیزه ها، رویدادها، پیامدها)، (زیر نظر آیت الله العظمی ناصر مکارم شیرازی)، انتشارات امام علی بن ابی طالب (علیه السلام).
- رنجبر، علی (۱۳۷۴)، نقش ادیان الهی در پیشگیری جرایم، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم انتظامی، استاد راهنما مهدی نجابتی.
- زررخ، احسان (۱۳۸۷)، جرم شناسی اسلامی، تصور یا واقعیت، نشریه اسرار.
- صفری، قدرت (۱۳۸۹)، نظارت همگانی از منظر دین، اداره مطالعات و تحقیقات کاربردی مرکز نظارت همگانی.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۷۶)، مطالعه تطبیقی در خصوص امر به معروف و نهی از منکر و نظارت اجتماعی، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۹)، تفسیر مجمع البیان، جلد ۳-۴، ترجمه علی کرمی، تهران، موسسه انتشارات فراهانی.

فلاح زاده، محمد حسین (۱۳۸۴)، آموزش فقه، چاپ بیست و سوم، انتشارات الهادی.
 قدیمی ذاکر، سید عبدالزهر (۱۳۷۷)، دیدگاههای جرمشناسانه امیر المومنین (ع)، پایان نامه
 کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع)، استاد راهنما دکتر ابرند آبادی.
 کوک، مایکل (۱۳۸۴)، امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی، ترجمه احمد نمایی، بنیاد
 پژوهش های اسلامی.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۱)، مجموعه آثار، انتشارات صدرا، ج ۳.
 مطهری، مرتضی (۱۳۹۰)، فلسفه اخلاق، انتشارات صدرا، چاپ سی و پنجم.
 مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، دارالکتب السلامیه.
 مسعودی، محمد اسحاق، پژوهشی در امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه قرآن و روایات، نشر
 امیرکبیر.

منصور، جهانگیر (تدوین) (۱۳۸۴)، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: قانون اساسی مصوب ۱۳۵۸،
 اصلاحات و تغییرات و متمم قانون اساسی مصوب ۱۳۶۸، نشر دوران.
 نوری همدانی، حسین (۱۳۷۵)، امر به معروف و نهی از منکر، ترجمه محمد محمدی اشتهاردی، قم،
 انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ پنجم.
 هاشمی دولاپی، قدسیه سادات (۱۳۸۸)، امر به معروف و نهی از منکر، پژوهشگاه علوم انسانی و
 مطالعات فرهنگی، فروغ وحدت، شماره ۱۸.

وب سایت آیت الله مکارم شیرازی، <http://makarem.ir/>.

- Cook, M. (2003), *Forbidding Wrong in Islam: An Introduction*, Cambridge University Press.
 Gibbons, R. (1992), *Game Theory for Applied Economists*, Princeton University Press.
 Ibn Taymiya (2007), *Public Duties in Islam: Institution of the Hisba* (Islamic Economics Series), Translated by M. Holland, Islamic Foundation.
 Osborn, Martin J. (2004), *An Introduction to Game Theory*, New York: Oxford University Press.
 Salvador, B., Hammond, P., and Seidl, C., (Eds.), (2004), *Handbook of Utility Theory*, Volume 2: Extensions, Springer.
 Tirole, J. (2006), *The Theory of Corporate Finance*, Princeton University Press.